

ברכת הזימון במה המזמן 'מוציא' ובדין קטן בזימון ובברכו

תקציר

(א) מעיקר הדין המזמן היה מברך על המזון ומוציא את המסובים. אמנם מנהגנו שכל אחד אחד שמונה את ברכת הזימון ממשיך ומברך בעצמו. ועפ"ז יל"ע האם המזמן מוגדר 'מוציא' את הרבים, ובמה.

(ב) ובמ"ב כתב דכשם שהמזמן מוציא 'בזימון' כך הוא מוציא יד"ח 'כוס', ש"מ שגם לדין הוא 'מוציא'. ויל"ע 'במה' הוא מוציא.

(ג) היה מקום לפרש דכיון שרק הוא אומר 'נברך שאכלנו', זה עיקר הברכה, והוא מוציא את כולם בתיבות אלו, ומה שהם עונים 'ברוך שאכלנו' ה"ה כאומרים אמן.

(ד) אמנם עיקר השיטה בראשונים ובאחרונים, וכך עיקר נטיית המ"ב שברכת הזימון זה אמירת 'ברוך שאכלנו', והפתיחה 'נברך שאכלנו' אינה אלא 'הזמנה לברכה'. וא"כ שוב יל"ע במה המזמן 'מוציא' את כולם בזימון שהם יוצאים עי"ז יד"ח כוס של ברכה.

(ה) עוד יל"ע דדברי המ"ב מדברים להשיטה דבהמ"ז של כל יחיד טעונה כוס, וא"כ גם אם המזמן מוציא בכוס של ברכת הזימון, כיצד מתקיימת חובת כולם שתהיה כל ברכת המזון שלהם על הכוס.

(ו) לבאר, נקדים לעיין ע"פ האומר שנברך זו 'הזמנה', מ"ט צריך שבר חיובא מתוך המסובים יהיה המזמן. וכזאת נשאל על כל קריאת 'ברכו' בתפילה מדוע אינו אלא קריאת בר חיובא מן המתפללים.

(ז) וביארו שתחילת ההלכה בחובת הציבור להעמיד אחד מתוכם שיכריז זאת, והמכריז הוא מוציא את הרבים ידי חובתם זו שתהיה מתוכם הכרזה.

(ח) והסיבה שדבר זה חלק מחובת הציבור, מפני שללא קריאה זו הגדרת התפילה והברכה היא 'רבים שבירכו', ורק הקריאה המקבצת את המסובים לברכה היא משנה את הברכה מברכת 'רבים' לברכת 'ציבור'.

(ט) וכיון שקיבוץ הרבים החייבים בברכת הציבור והאפשרות ליצירת ברכת ציבור זה ע"י הקריאה התובעת התאחדות לברכת הציבור, לכך חייבים הציבור עצמם לעשות זאת ע"י קריאת בר חיובא מתוכם.

(י) וכיון שנמצא שהמזמן משנה את דפוס ברכת המזון של כל המסובים, כאשר הוא עושה זאת על הכוס נמצא כי בנין ברכת המזון המחודש של כולם נבנה על הכוס, וממילא פתיכא האי כוס של ברכה בברכת כולם על ידו.

(יא) על פי האמור יעלה כי ברכו בתרא שאינו יוצר דפוס ברכה מחודש יהיה נאמר גם ע"י קטן, וכמו בקטן העולה לתורה. ואפשר איה"נ. אך אפשר להשתדל ולחלק שבברכו בתרא יש יצירת מעמד קידוש השם בקיבוץ עשרה לקדושת ברכו עצמו, וזה אינו אלא בגדול.

(יב) ועפ"ז נבין כי על כל הצדדים המזמן יוצר את ברכת הציבור בקריאתו, והחקירה היא רק האם סגי לזאת בקריאה לחוד, א"ד ברכתו המשותפת כברכת הציבור 'נברך שאכלנו' היא זו המאחדת ומעמידה את ברכת המזון כולה לברכת הציבור.

פתיחה: בדינא דגמרא המזמן היה מוציא את כולם ידי חובת ברכת המזון. אמנם לדין שכל אחד 'מברך לעצמו' יש לבחון במה המזמן מוציא את הרבים ידי חובתו.

והנה נחלקו הראשונים והאחרונים האם עיקר זימון זה קריאת המזמן 'נברך שאכלנו', ומה שהשומעים עונים 'ברוך שאכלנו' זה כעניית אמן. ואם כשיטה זו פשוט מה המזמן מוציא, שהרי את 'ברכת הזימון' רק הוא אמר.

אמנם אם כשיטת הראשונים והאחרונים שעיקר ברכת הזימון זה 'ברוך שאכלנו', וקריאת 'נברך שאכלנו' זה תביעת המזמן לברכת הציבור, בזה יש לבחון במה המזמן 'מוציא' את הרבים.

כשם שהמזמן מוציא 'בזימון' כך הוא מוציא ידי חובת 'כוס'

(א) כתב במ"ב (קפ"ב סק"ג) שאם שלשה מזמנים יחד, אחד מברך על הכוס ומוציא את כולם - כמו שמוציאים בברכת הזימון. ובדומה לה כתב המ"ב (קצ"ז ס"ק י"ג ובשעה"צ ס"ק י"א) במקרה שרובם אכלו פת ומיעוטם אכלו ירק, דאמרו שיש לדקדק שהמזמן יהיה מאוכלי הפת ולא מאוכלי הירק. ופירש המ"ב דה"ט כיון שהוא 'מוציא את חבריו בברכת הזימון'. ואסברה לה בשעה"צ שזה אפילו למ"ד שברכת 'הזן' אינה חלק מברכת הזימון, שגם בזה עדיין המזמן מוציא את המסובים יד"ח בעצם זה שהוא 'מזמן' להם. נמצא כי בשני המקומות הללו פשיטא להמ"ב דהמזמן מוציא את המסובים ידי 'זימון' גם כאשר כל אחד עונה ומברך לעצמו.

והנה תבנית ברכת הזימון מעיקר הדין זה כמש"כ המ"ב להלן מינה (ס"ק כ"ז - כ"ח) שיצאו את הברכה מהמזמן. ואם היה כן בזה מובן מאוד מש"כ שהמזמן מוציא גם ידי כוס, דאחר שברכתו על הכוס, והם יצאו ידי חובה בברכתו, נמצא בידם ברכה על הכוס. ואכן כך כתב הגר"ז דכשם שהמזמן מוציא ידי 'ברכת הזן' כך הוא מוציא בברכה על הכוס.

אמנם הנהגת ההלכה היא כמש"כ השו"ע בסעיף ז' שכל אחד יברך בעצמו את כל הכרחה, ועל כגון זה דיבר המ"ב הנ"ל בשני המקומות. וא"כ נמצא שהמזמן אינו אומר לרבים אלא 'נברך שאכלנו', ואת שאר כל חלקי הברכה כל אחד אומר בעצמו, וא"כ תימה מה שייך לומר שכשם שהוציאם בברכת הזימון כך הוציאם בחלק של ברכה על הכוס, והרי לא הוציאם זה 'ידי חובה' בשום דבר.

מה עיקר ברכת הזימון

(ב) והנה כבר הסתפק המ"ב בכמה מקומות (כדלהלן) במה שהאריכו הלומדים לדון האם כאשר המזמן אומר 'נברך שאכלנו' זה עיקר ברכת הזימון - או לכה"פ 'חלק' מברכת הזימון, ומה שהציבור עונים 'ברוך שאכלנו' אין זה החלק שלהם בברכת הזימון אלא הם רק כעונים בכך 'אמן' על ברכת המזמן.^א א"ד עיקר ברכת הזימון זה אמירת 'ברוך שאכלנו' שהיא 'ברכה שאין בה שם ומלכות', וקריאת המזמן 'נברך שאכלנו' זו רק הכרזה המקבצת לברכת הזימון.

ובראשונים הדברים נמצאים מפורשים כצד אחד בדברי רבינו יונה (תר"י לרף מ"ו ע"ב) דיחיד שהפסיק לשניים חוזר לראש, כיון דס"ל שמה שאמר המזמן בתחיל 'נברך' זה 'ציווי' שאומר לאחרים נברך שאכלנו משלו, והפעם השניה שהמזמן חוזר ואומר 'נברך' אחר שהמסובים אמרו 'ברוך', זה לשון 'הוזה' שאומר 'אנו מברכים'.

ואף בשו"ע (קצ"ב ב') נראה דעתו נוטה כצד זה, דפסק שאם טעה המזמן בעשרה, וכן העונים, ושניהם לא הזכירו 'אלוקינו', אין יכולים לחזור, אבל אם רק המזמן טעה והעונים עדיין לא ענו אחריו, יחזור המזמן ויזמן בשם. ופירש שם במ"ב (סקי"א) שהטעם הוא מחמת שכל עוד שהעונים לא ענו אחריו לא התקיימה ברכת הזימון. ובפשוטו הכוונה היא לא בירך המזמן כלום,

^א צד נוסף בברכת הזימון הוא שכל חלקי הזימון זו ברכה אחת אריכתא הפותחת בנברך ומסיימת בברוך. אמנם לבד מה שמפורש בראשונים ובאחרונים דלהלן (בגוף הסימן) לא כן. עוד נשיב עלה דעפ"ז יעלה שזו ברכה שחציה בשמיעה וחציה באמירה. וכתבו תוס' (מ"ו ע"א ד"ה ולמאן, ונפסק בשו"ע קצ"ד ג') דזה דבר שאינו. [אמנם ע"פ חלק מתירוצי החזו"א (ל' סק"ב) יש לענות על טענה זו. אך דבריו שם נראים דלא כהמ"ב בביה"ל קצ"ד ג'. ועיין בחזו"א ל' סק"ה מש"כ ע"ד ביה"ל זה].

ותו הרי איכא מ"ד שהמזמן חוזר ואומר שוב אחר אמירת המסובים 'נברך' (כדלהלן מדברי רבינו יונה), וא"ת שהכל ברכה אחת, כיצד מברך זה בברכה אחת פעמיים אותו דיבור, איזו ברכה בעולם היא זו.

דא”ת שכוונתו שלא ‘נמרה’ ברכת הזימון מחמת שהעונים עדיין לא בירכו את ברכתם, א”כ מדוע זה סיבה שהוא יחזור על ברכתו, יגמרו הם את ברכתם כתיקונה, וזה שבירך בירך. אלא ודאי יותר נראה שהוא עדיין לא בירך כלל, דלשיטה זו נברך שבתחילה אינו ברכה.

והאחרונים שפירשו בזה דברים להדיא הם הלבוש (קצ”ב א’, קצ”ח א’) ונעתיק מדברי הלבוש אחר שהם עיקר גדול. “שבפעם הראשונה שהתחיל לומר ‘נברך’ אינו אלא כמו הזמנה שמזמן אותם, כמי שאומר הבו לבבכם והטו אזנכם לשמוע למה שאומר נברך... והם מתחילים ומברכין כמו שאמר, אבל הוא עדיין לא בירך... לפיכך” וכו’. ומטעם זה כתב בסימן קצ”ח (א’) דאין לענות על אמירת נברך שאכלנו ‘אמן’, שאין זו ברכה אלא הזמנה שמזמן אותם לברך.²

והנה אם ננקוט כהצד שעיקר ברכת הזימון זה ‘נברך’, בזה פשוט במה המזמן מוציא את הרבים, שהרי גם לדין שכל אחד מברך לעצמו, מ”מ את ‘ברכת הזימון’ נמצא שרק הוא אמר והוציא את כולם מדין שומע כעונה.

אמנם מדברי המ”ב הראו לדעת כי לא ברירא ליה כשיטה זו, ויותר נוטים דבריו שעיקר ברכת הזימון זה אמירת ‘ברוך שאכלנו’, חדא ממה שאמר בביאור ס”ס קצ”ט (ד”ה מצטרפין) בדין חרש דאין נכון לכתחילה שיהיה הוא המזמן להוציא אחרים בבהמ”ז, דהא קי”ל בסימן קפ”ה ס”ב דלכתחלה צריך להשמיע לאזנו, וא”כ אף דשומע כעונה מ”מ הם לא עדיפא מדידיה בעצמו, ונשאר אצלם הברכות בדבור לבד בלא שמיעה לאזנים, ובזמן שהיו המזמנים מוציאים בבהמ”ז בודאי דהכי הוא, אמנם כהיום שאין מוציאים בבהמ”ז כלל וכל אחד מברך לעצמו והמזמן אומר רק נברך לבד, אפשר דיש להקל בזה שיהיה הוא אף מזמן לכתחלה, דכיון שהעונים שאומרים ‘ברוך שאכלנו’ הלא משמיעים לאזניהם, ומה איכפת לן אם מי שאומר נברך אינו יכול להשמיע לאזנו, ונשאר בה בצ”ע.

נמצא כי הכרעת דבריו לעיקר זה כהצד שאין האומר נברך מוציא את האחרים, ולכך בחרש המזמן לא איכפת לן שאינו יכול להשמיע לאזניו.

עוד הביאו לראות כן ממש”כ בשעה”צ (ר”א סקט”ז) על מש”כ בשו”ע שם דצריך לחזור שיתנו לו כוס של ברכה לברך, והוא משום דהוא המזמן ומוציא אחרים יד”ח, וכתב השעה”צ, ז”ל, ובזמנינו שכל אחד ואחד מברך לעצמו איני יודע אם שייך דין זה, ואולי מה שעונים ברוך שאכלנו וכו’ לא נחשב זה רק כעניית אמן, והמזמן הוא חשוב עיקר המברך, וצ”ע, עכ”ל. נמצא גם בדבריו אלו שעיקר סברתו היתה שאין המזמן מוציא את השומעים באמירת נברך.

וכיון שאנו עומדים בבירור דברי המ”ב שלימד דעת כי המזמן פוטר את כולם בכוסו כמו שהוא מוציאם בברכת הזימון, ודאי שצריכים דבריו להתיישב עם דבריו. ומעתה נמצאנו בתימה, כיון שלדבריו ברכת הזימון זה רק אמירת ‘ברוך שאכלנו’, וחלק זה כולם אומרים, והמזמן שפתח ואמר ‘נברך שאכלנו’ לא בא אלא כמכריז ‘להתקבץ ולהתאגד’ לברכת הזימון, במה הוציאם זה ידי חובתם עד שנאמר שאגב שיוצאים ממנו בזימון יוצאים ממנו בכוס.

תו תימה על כל הצדדים הרי המ”ב (קפ”ב סק”ג) שפטר את המסובים על ידי כוסו של המזמן מדבר למ’ד שכל יחיד ויחיד

² והנה בענין מה שאמרו בגמרא (מ”ו ע”א) עד היכן ברכת הזימון, וכתבו הרבה מן הראשונים בצד הראשון שהיא ‘עד נברך’, ובדומה לה לשון רש”י כמה פעמים בפרקין שברכת הזימון זה ‘נברך’. אין ללמוד שנברך שאכלנו לה חלק מהזימון, דהרגיל בלשונם יבחנו ויראה כי כוונתם לעומת הצד השני שהברכה היא עד סוף ברכת הזון, וכלפי זה אמרו שהצד הראשון הוא שברכת הזימון היא רק החלק הנמצא קודם ברכת הזון - ולחלק זה נתנו תואר ‘נברך’, אבל אין כוונתם ללמד שתיבות אלו עצמם הם גם חלק מהברכה. ונידון במקומו עומד.

צריך כוס לברכתו, ולכך בשניים המברכים שאין ביניהם זימון צריך כל אחד ואחד לברך על כוסו, דלשיטה זו כל ברכת המזון טעונה כוס.

ומעתה תימנה מה הועיל שמזמן זה מוציא את כולם בברכת 'הזימון' שנאמרת על הכוס, הרי כל זה לא הועיל אלא שתהיה ברכת 'הזימון' על הכוס, אבל ברכת המזון שלהם עדיין כדקאי קאי, ומה הועיל המ"ב בתירוצו.

חובת 'נברך' היא רק על בר חיובא מבין האוכלין – גם אם זו רק 'הכרזה'

ג) ולהבין בדבר נקדים לעיין בעיקר המידה הנפעלת על ידי אמירת המזמן 'נברך' – אם זה אינו חלק מעצמה של ברכה. דאם כפשוטו אין בזה אלא הזמנה בעלמא, שצריך להתקבץ לברכה, ולהחליט על תחילת הברכה, וזה מה שנעשה בקריאתו זו. ועל פי זה אין זו 'אמירה מחוייבת' אלא אמירה לצורך 'סדר הברכה', ועפ"י יהיה אפשר לקיים זאת על ידי אחר שלא אכל עמהם, או קטן או הכאה על השולחן או אפילו ע"י גוי, שהרי אין בזה איזה תוכן אמיתי.

ובדומה לטענה זו נטען גם בכל אמירת 'ברכו' בבית הכנסת, שברכות ק"ש פותחים בקריאת הציבור והחזן 'ברכו' – ואז מברכין. אמנם קודמת לקריאה זו הכרזת החזן המקדימה 'ברכו'. וגם שם נטען כן מה הוסיפה קריאה זו, ומדוע שלא נעשה זאת על מי שאינו מתפלל עם המתפללים או אפילו ע"י מי שאינו בר חיובא, ואפילו ע"י איזה מעשה כל דהו המודיע לפתוח בברכה.

תביעת 'נברך' מאחדת את הרבים לעמוד בברכתם בגדר ברכת 'ציבור'

ופתח ג"א לבאר לנו תחילת החיוב היא בתוצאה שיברכו ע"י ברכו, אבל חובה זו חוזרת ומשלשלת על הציבור חיוב מוקדם שיחייבו את עצמם בברכה בצורה זו – וזה ע"י תביעת אחד מהם על הברכה, שם זה מחובת הציבור שיעמידו הציבור מתוכם מי שיחייב אותם להתפלל את תפילתם בצורה המתוקנת. וכשם שהוא בתפילה כן הוא בברכת המזון.

ומעתה נמצא שחובת הציבור להעמיד מתוכם הכרזה המחייבת את הברכה, ואותו מכריז הוא מוציא את הציבור ידי חובה זו המוטלת על כל אחד ואחד מהם לייצר את אותה חובה זו של הקריאה.

אמנם בזו עדיין אין לנו מספיק, דהיא גופא מה ענין בה מדוע צריך הציבור להעמיד אחד מתוכם שיקרא את אותה קריאה המחייבת את הברכה, מדוע אין מספיק שהם יעמידו אחר שיקבצם ויתבע מהם ברכה.

ונבין כי יסוד הדבר נשען על הבינה המוקדמת שלא הרי תפילת הציבור כתפילת השותפין, אלא כאשר למדנו בסימן – יסוד ברכת הזימון הנעשה בקיבוץ המוגדר 'ציבור' (עשרה לדבר שבקדושה, ושלושה לזימון) נעשים המצטרפים וברכותיהם לברכה מאוחדת של גוף אחד המאוגד כציבור ומבנה הברכה והתפילה שבו אף ארוג למארג אחד של ברכת ותפילת הציבור.

וריתוך זה של הרבים וברכת תפילתם להכניסם לכיפת כפיפה אחת, זה נעשה ע"י הממונה שבהם הקורא את אותה קריאה המחוייבת עליהם לקבצם, וכאשר עולה מתוכם אותה קריאה מחוייבת על הקיבוץ המאחד את האנשים ותובע מהם את המוטל עליהם לישא תפילה וברכה מאוחדת, לה עצמו המקבץ ומלחים את הכל, הן את האנשים והן את ברכת התפילה או את ברכת המזון.

וכיון שהקורא את אותה קריאה משנה את כל הבנין של הציבור וברכתם ותפילתם, זה מובן נכון מאוד שאינו יכול להעשות אלא על ידי 'בר חיובא' 'מתוכם', שרק בו יש משמעות לתביעת היצירה החדשה בשיעור המספיק.

ומעתה ברור כמה המזמן 'מוציא' את כולם, וכן ברור מאוד כיצד נגזרת 'כל' הברכה על כוסו של המזמן. שהרי המזמן הוא זה הפך ויצר את הברכה מברכת 'רבים' לברכת 'ציבור', ונמצאת תבנית הברכה כולה מקבלת תוכן חדש על פיו, ולכך שפיר יש לו שליחות יד בכל הברכה. ומה"ט מועילה כוסו להכל. ומה"ט נמי בעינן שיהיה הוא מאוכלי הפת, שיהיה מהנתבעים על ברכת המזון כולה שתהיה ברכת הציבור, שרק ע"י שהוא נתבע על כך ראוי לו להיות תובע. וברור.

דין ברכו בתרא על ידי קטן

(ד) והנה ע”פ האמור נראה כי כאשר מזכירים ‘ברכו’ בסוף התפילה עבור מי שלא שמע ברכו, בזה אין ענין בבר חיובא שיכריז זאת, שכאן אין איזה חובת יצירת ברכת הציבור, אלא זו הכרזה על עצמו של ברכו שיברכו הרבים יחד את השם, וגם קטן היה כשר בה, דזה אינו עדיף מקטן העולה לתורה וקורא ברכו וכולם מברכים.

ומש”כ המ”ב (נ”ה סק”ד) שקטן לא יאמר ברכו בתפילה לכו”ע (דהפמ”ג עצמו כתב זאת רק לדעת המחבר ולא דעת הרמ”א), זה מדבר רק על ברכו של פורס על שמע שהוא הופך את הברכות של כולם לברכת ציבור, אבל ברכו שלאחר התפילה שאינו אלא קידוש השם של הברכו עצמו, בזה גם קטן יאמר. (ומה שנהגו לא כן. לא מצאנו הלכה קדומה המורה זאת).

אמנם עדיין יש מקום לבאר דברנו בתרא שונה הוא מברכו של קטן העולה לתורה, שבברכו בתרא הקורא ברכו כן יוצר ‘ברכו’ כקדושת ‘הציבור’ ולא רק קדושה ‘בציבור’, ולכך כן צריך ‘גדול מחוייב’ ליצור יצירה זו.

העמדת נקודת הנדון האם ‘נברך’ עיקר הזימון או ‘ברוך’ עיקר הזימון

(ה) על פי האמור למדנו כי המ”ב נקט לעיקר דברנו שאכלנו - זה עיקר הזימון, ואילו ‘נברך’ שאכלנו’ זו קריאה לציבור שיברכו. אך למדנו להוסיף בה כי אין זו ‘הכרזה’ בעלמא, אלא קריאה זו היא היוצרת את ‘איחוד הרבים’ לעשותם ‘ציבור’ אחד. אמנם צד נוסף הזכיר המ”ב דקריאת ‘נברך’ זה עיקר הזימון, ואילו הציבור העונים ‘ברוך’ שאכלנו’ אינם אלא כעונים אמן אחר הברכה.

ובפשוט זה נראה כי יש חילוק מופלג בין הצדדים שע”פ הצד הראשון הפתיחה אינה ברכה אלא קריאה המקבצת, ואילו להצד השני זו ‘ברכה’ ואין זו קריאה המקבצת, ואשר יש בזה אין בזה.

אך לקושטא נראה לא כן, אלא זה מוסכם על כל הצדדים שקריאת המזמן היא המקבצת ומאחדת את הציבור לעמוד כחפצא אחת לענין ברכת הזימון, ולא נחלקו אלא מה היא הצורה לעשות זאת. דהצד הפשוט והמוקדם הוא שקריאת המזמן היא המאחדת, ושוב כולם מברכים את ברכת הציבור המוטלת עליהם.

והצד השני הנוקט שהמזמן פותח בברכה ואומר ‘נברך’ שאכלנו’ וכולם עונים אחריו ‘אמן’ ע”י אמירת ‘ברוך’ שאכלנו’, פירושו שכאשר המזמן ‘מברך’ ברכת ציבור, זה עצמו מאגד ומאחד את הציבור לחטיבה אחת לברכה - עד שמעתה המשך הברכה מברכת הזמן והילך תהיה ‘ברכת הציבור’.

ונמצא שלשני הצדדים הזימון הופך את הברכה מברכת השותפין לברכת הציבור וכאשר הארכנו בסימן - פתיחה, ולא נחלקו אלא מה הצורה שעל ידה המזמן עושה זאת, האם ע”י עצם ההזמנה, או ע”י מעשה ברכה העולה לברכת הציבור